

с.Кызыл-Хая – 2023

Тыва дылга өөредилгениң федералдыг күрүне стандарттары. Тыва дыл болгаш харылзаалыг чугаа сайзырадылганынга чижек программалар / К.Б. Доржу, Ч.А.Сарыглар тургускан. – Кызыл: НШХИ, 2017.– 61 а.

Ук программаны РФ-тиң Өөредилге болгаш эртем яамызының 2010 чылда үндүргени «Примерные программы по учебным предметам. Стандарты второго поколения. Русский (родной) язык. 5-9 кл.». «Примерные основные образовательные программы. 10-11 кл.» болгаш А.К.Ойдан-оол, Ш.Ч.Сат, Н.Д.Сувандининиң 5-9 класстарга тыва дылдың, А.К.Ойдан-оолдуң 10-11 класстарга тыва дыл болгаш 5-11 класстарга харылзаалыг чугаа сайзырадылганын (2008 ч.) программаларынга даянып, ийиги салгалдың ӨФКС негелделеринге дүүштүр немелделерни болгаш эдилгелерни К.Б.Доржу, Ч.А.Сарыглар ажилдап кылганнар.

ТАЙЫЛБЫР БИЖИК

Тыва дыл – Азия диптиң төвүндө чурттап чоруур түрк дылдыг чоннарның төлээзи болур тыва чоннун төрөөн дылы. Тыва дыл ук чоннун аразында кол харылзаажылга дылы болуп, ниитилелдин аңгы-аңгы адырларында, эң ылаңгыя культура болгаш эртем төпттеринде ажыглаттынып болгаш амыдыралдың янзы-бүрү негелделерин хандырып чоруурундан аңгыда, дараазында хүлээлгелерни база күүседип турар:

- тываларның салгалдарының аразында харылзаажылганың база бир аргазы бооп;
- тываларның өгбелериниң чүс-чүс чылдарда аас чугаа дамчыштыр салгап ап келгени тыва улустуң байлак аас чогаалының хөй янзы жанрларының шыгжаттынып, кадагалаттынганы дыл болуп;
- амгы үеде нептереп турар массалыг чепсектерниң, уран чүүл база культураның хөй аңгы хевирлери (жанрлары) байлаа-биле ажыглаттынып;
- сөс болгаш чечен чогаалдың чогааттынып, нептереп турарының бадыткалы болуп;
- өске эртемнерни шиңгээдип алырынга өзек болбушаан, уругларның бүгү талазы-биле сайзыралынга идиг болуп;
- эртемде чаа ажыдышкыннарның дылы болбушаан;
- амыдыралдың аңгы-аңгы адырларындан бүгү информация, медээлерни дамчыдар болгаш чыырының кол аргазы болуп, тыва чонга бараан болуп чоруур.

Тыва дыл Тыва Республикада орус дыл-биле чергелештир күрүне дылы болуп турар. Төрөөн тыва дылынга тода, шын база хостуг чугаалажып билири тыва кижиниң бүгү талалыг сайзыралынга, амыдырал-чуртталгазынга, ажыл-агыйынга, эртем-өөредилгезинге чедиишкынниң болурунун магадылалын берип турар. Ынчангаш тыва уругларга орус дыл-биле чергелештир төрөөн дылын билири чугула болганда, ону школа назыны четпээн (уруглар садтарынга) болгаш эге, ортумак база дээди өөредилге черлеринге бедик деңгелге сонуурганчыг кылдыр өөредир чугула. Национал школа тыва улустуң аас чогаалын болгаш тыва чечен чогаалдың байлаан таварыштыр сөс кулавырын байыдып, төрөөн дылынга арыг, чараш, хостуг, албадал чокка чугаалап билир кылдыр келир үениң салгалын өөредип чаңчыктыыр ужурлуг. Тыва дылды 5-9, 10-11 класстарга өөредиринге кол удуртулгазы кылдыр бо программаны тургускан.

Кол ниити болгаш ортумак (долу) өөредилгениң төрөөн дылга чижек программасы Ийиги салгалдың федералдыг күрүне стандартында көрдүнгөн Ниити өөредилгениң утка-шынарының үндезининге (Фундаментальное ядро содержания общего образования) болгаш Кол ниити болгаш ортумак (долу) ниити өөредилгениң түңнелдериниң негелделеринге даянып тургустунган. Ында эге өөредилгениң чижек программанын уламчылап турар кол ниити болгаш ортумак (долу) өөредилгени сайзырадырының ниити идеяларын болгаш дүрүмнерин база өөредилгениң бүгү талалыг угланышкыннарын барымдаалап тургускан.

Тыва дыл кандыг-даа билиглерни чедип алырының кол аргазы болбушаан, оон-даа сонгаар мергежил-чаңчылдарын шиңгээдип алырынга салдарлыг. Өске улус-биле харылзажып билири, тодаргай түңнелдерни чедип ап шыдаары, хөй ниитичи болгаш шилип алган мергежилиниң талазы-биле бедик идепкейжизи дээрге-ле херек кырында амыдыралдың бүгү-ле адырларында, ниитилелде болгаш делегейде болуп турар

өскерилгелерге таарыштыр бодун ап чаңчыкканын илередир кижиниң шынарлары болур. Төрээн дылын шингээди алыры – өөреникчилерге өске эртемнерни чедишкенини билип алырының, долгандыр турар амыдырал болгаш бойдус дугайында билиглерин калбартырының, өгбелериниң байлак дуржулгазын ажыглап билириниң база чаагай мөзү-бүдүш, сүзүктериниң хевирлеттинериниң үндезини болур.

Ортумак (долу) школага (10-11 класстарга) тыва дылга дараазында **кол сорулгаларны** боттандырамынча угланган:

- өөреникчилерниң национал бот-медерелин национал культуразынга, төрээн дылының байдалынга, хамааты ээ-харысгалгазынга даянып хевирлээри;

- өөреникчилерниң салым-чаяанынга, сонугралдарынга база негелделеринге дүүштүр, республиканың экономика болгаш социал дээш өске-даа адырларының специалистерни хереглеп турар амгы база келир үеде медээлерин барымдаалап, профильдер аайы-биле өөредири;

- республиканың онзагайларын болгаш күш-ажылдың саарылгазының негелделерин билип, өөреникчилерге профессионалдыг эртем чедип алыры-биле дең байдалдарны тургузары.

Ортумак (долу) ниити өөрөдиге черин доозуп турда, түннел күрүне аттестациязын дужаары (регионалдыг түннел хыналданы кылдырары) албан. Тыва дыл эртеми тыва литература эртеми-биле сырый харылзаалыг, ынчангаш түннел аттестацияны чогаадыг хевиринге бижидери көрдүнүп турар. Ол чогаадыгның түннелдери тыва дылга болгаш тыва литературага хамааржыр кылдыр хынаарының негелделерин тургузарын сүмелеп турар.

Кол болгашортумак (долу) школага тыва дыл курузунуң утказы чугаа чорударының (коммуникативтиг), дыл эртеминиң айтырыгларындан аңгыда мөзү-бүдүш, культура талазы-биле айтырыгларны шингээттирер өөрөдигениң метапредметтиг болгаш предметтиг сорулгаларын чедип алырынга угланган.

Коммуникативтиг компетенция (улус-биле чугаалажып, харылзажып билири) дээрге-ле чугааның янзы-бүрү хевирлерин шингээди алганы, назы-харынга дүүштүр аас болгаш бижимел чугааның үндезинерин, дылды ажыглаарының мергежил, чаңчылдарын чугула херек ажыл-агыйжы болгаш анаа-даа чугаага ажыглап билири болур. Кижиниң улус-биле харылзажып билири чугааның сорулгаларын тодарадып, ооң байдалынга база чугаалажып турар кижизиниң бодал-сагыжынга, туружунга таарыштыр, шын чугаалажырының эптиг аргаларын тып билиринден, херек болза, чугаалажыр аянын өскертип билиринден көстүп кээр.

Өөрөнип турар тема бүрүзү уругларның логиктиг боданышыкынын болгаш чугаазын сайзырадырынга салдарлыг болур ужурулуг. Тыва дыл кичээлдеринге өөреникчилерниң чугаазын *үш угланышыкына* чагыртып сайзырадыр.

Бир дугаар угланышыкын – тыва литературлуг дылдың нормаларын шингээдири: шын адалганы сагып, сөстөрниң хевирлерин, сөс каттыжышыкыннарын болгаш домактарны шын тургузары, сөстөрни ооң лексиктиг утказынга болгаш ажыглап турар стилинге дүүштүр ажыглаары. Тыва литературлуг дылдың нормаларын сагыры дээрге-ле уругларның чугаазында тыва литературлуг дылдың нормаларынга дүүштүр хажыдышыкыннарын – диалектизмнерни болгаш жаргонизмнерни – чайладыры, боттарының чугаазында четпес чүүлдерни медереп билип, сайгарарын хайгаараары.

Ийи дугаар угланышыкын – уругларның сөс курлавырын байыдары. Сөс курлавыры школада шупту эртемнерни кайы хире шингээди алганындан база хамааржыр-даа болза, тыва дыл болгаш тыва чечен чогаал эртемнери онзагай черни ээлеп, улуг ужурул-дузалыг болуп турар. Ынчангаш тыва дыл болгаш чогаал кичээлдеринге лексика-биле ажылды, хөй словарь ажылын чорудар. Ол ышкаш уругларны словарьлар болгаш өске-даа тайылбыр номнарны (справочниктер, эртем ажылдары...) ажыглап билир кылдыр өөрөдир.

Үш дугаар угланышыкын – аас болгаш бижимел чугаага бодунуң бодалын шын илередириниң мергежил-чаңчылдарын хевирлээри. Уругларның харылзаалыг чугаазын сайзырадыры дээрге-ле аас чугааның аңгы-аңгы хевирлерин шын тургузары база янзы-бүрү мергежилгелер күүседип, бижимел ажылдар-биле ажылдап тура, сөзүглелди шын тургузары болгаш сөстөрни шын ажыглаары болур.

Тыва дыл кичээлдеринге бир кичээнгей салыр ужурулуг чүүл – уругларның улус мурнунга чүве чугаалап билиринге, кандыг-даа темага, эң ылаңгыя эртем-өөрөдиге, культура-биле холбашкан-даа темаларга хамаарыштыр бодалын илереткен харылзаалыг аас чугаазын экижидери.

Чугаа сайзырадыр ажилдар үзінде аянын номчулганы чедип алыры база чугула. Харылзаалыг сөзүглелди дыңнап азы аянын номчуп тура, ында сөстөрнүн үн тургузуун шын дыңнап азы тода адап билири, херек черлерге логиктиг ударениени болгаш үн доктаашкынын сагыыры; сөзүглелдин утказынга дүүштүр үнүн бедидип, чавызадып, дүргедедип, оожумнадып номчууру азы чугаалаары дээш о.ө негелделерни сагыыры чугула.

Өөреникчини бүгү талазы-биле сайзыраңгай кылдыр кижизидеринин дараазында **кол айтыкчылары (индикаторлары)** көрдүнгөн:

1) өөредилгениң харылзаа чорудар (коммуникативтиг) бүгү талаалыг кылдыныглары – чугаа чорударының янзы-бүрү хевирлерин билири; үежилери болгаш улуг улус-биле чедимчелиг чугаалажып билири; аас болгаш бижимел чугааны шын хүлээп ап, билип алыры; тургустунган айтырыг бүрүзүңгө бодунуң бодадын, туружун тода, шын, уткалыг кылдыр илередири; харылзаажылга үзінде аас болгаш бижимел чугааның өзек нормаларын болгаш тыва чугаа этикединин негелделерин сагыыры дээш о.ө.

2) өөредилгениң угаап шиңгээдир бүгү талаалыг кылдыныглары – чөрүлдээлиг айтырыгларны тургузары; барымдааларны идип үндүрери; угаап боданышкынның логиктиг харылзаазын тургузары; тезисти бадыткаан азы аңаа удурланган бодадын илередири; библиографтыг дилээшкиннерни (немелде литературадан, Интернет четкилеринден болгаш өске-даа немелде тайылбыр номнардан дээш о.ө) чорудары, аңгы-аңгы бижимел материалдардан эргежок чугула медээни уштуп алыры (илередиң тывары), чугула болгаш чугула эвес (ийиги чергенин) медээзин тодарадыры; номчулганың кайы-бир хевирин (улуг-каралап, чүгүртү, ханылап номчууру о.ө) сорулгазының аайы-биле шилип алыры; даап бодаашкыннарын, бодаалдарын дес-дараалай тургузары; янзы-бүрү медээ дилээр арга-методтарны ажыглаары (ооң иштинде компьютерни ажыглап тургаш, дээш о.ө); медээлерни янзы-бүрү аргалар-биле эде тургузуп, аңгы-аңгы хевирлерге дамчыдып бээри, оларны системажыдып билири дээш о.ө;

3) өөредилгениң башкарылгалыг (регулятивтиг) хөй талаалыг кылдыныглары – кылыр дээн чүүлүнүн сорулгазын шын билип, аңаа дүүштүр тайылбырлап билири; кылыр дээн чүүлүнүн планын дес-дараалаштыр чорудары, херек апарганда, ону өскертип билири; бодунуң кылган чүүлүңгө үнелелди берип, бот-хыналданы кылыры; шын эвес харыылапкан болза, ону боду шын кылдыр эдип билири дээш о.ө. Уругларның бүгү талазы-биле сайзыраңгай болурунун кол өзээ чугаа чорударының аңгы-аңгы хевирлеринге үндезилеттинген болгаш өөреникчилерниң боданып чугаалаар арга-шинээн төрөөн дылын дамчыштыр сайзырадыр сорулгалыг тургустунган.

Метапредметтиг түннелдеринге (предметтен дашкаар азы ооң-биле чергелештир билип алыр харылзашкак чүүлдери) дараазында чүүлдер хамааржыр (5-9, 10-11 класстарга):

5) Чугаа чорудулгазының бүгү-ле хевирлерин ажыглап билири:

Дыңнаары болгаш номчууру:

- бижимел болгаш аас медээниң утказын шын билип алыры (чугааның утказы, сөзүглелдин темазы, кол утказы; кол болгаш немелде медээ);
- аңгы-аңгы стильдерниң болгаш жанрларның сөзүглелдерин номчулганың янзы-бүрү хевирлеринге (сөзүглелден херек информацияны дилеп-тып номчууру (поисковый вид), чүгүртү азы улуг-каралап номчууру (просмотровый), таныжып номчууру (ознакомительный вид), шинчилел-сайгарылгалыг номчууру (изучающий вид)) таарыштыр ажыглап билири;

- аңгы-аңгы стильдерниң болгаш жанрларның сөзүглелдерин шын дыңнап билири; дыңнаарының янзы-бүрү хевирлерин (бир кижиниң тайылбыр чугаазындан болгаш аудио-, видеотехникадан сөзүглелдин кайы-бир кезээн шилип алгаш дыңнаары, сөзүглелдин кыска утказы-биле таныжары болгаш ону тодазы-биле дыңнаары) ажыглап билири;

- информация ап болур чүүлдерден, ооң иштинде өөредиглиг компакт-дисклерден, Интернет четкизинден; янзы-бүрү словарьлардан тайылбыр номнардан (справочниктер) болгаш электроннуг шыгжамырлардан медээлерни тып билири;

- бердинген темага материалдарны тып, системажыдып билири; херек медээлерни боду тып билири; медээлерни чаартып азы ол-ла хевээр дамчыдып билири;
- сөзүглелдерниң утка, стилистика талазы-биле онзагайларын болгаш ажыглаан аргаларының аайы-биле дүүштүрүп болгаш деңнеп билири;

Чугаалаары болгаш бижиири:

- кылып дээн ажыл-херээниң сорулгаларын (хууда болгаш эштери-биле) тодазы-биле билип, кандыг-даа ажылды чурум аайы-биле кылып, чедип алган түңнелдерин үнелеп, аас болгаш бижимел чугаага илередип билири;
- дыңнаан азы номчаан сөзүглелиниң утказын даалга езугаар дамчыдып (планны тургузуп, утказын чугаалап, допчулай бижип, үнелел берип) шыдаары;
- сөзүглелдин утказын, кымга хамаарыштырганын, чугааның байдалын барымдаалавышаан, аңгы-аңгы хевирлерге болгаш жанрларга тургузуп шыдаары;
- аас болгаш бижимел чугаага бодунуң бодадын хостуг илередири, сөзүглелдин тургузуунуң негелделерин сагыыры (бодалының уjur-уткалыын, дес-дараалашкаан, харылзаалыын, темага дүүшкээн дээш о.ө.); номчаан, дыңнаан, көргөн чүүлдеринге бодунуң хамаарылгазын шын илередири;
- монологтуң янзы-бүрү хевирлерин (тоожуушкун, чурумал, угаап бодааныышкын болгаш оларны холуй); диалогтуң янзы-бүрү хевирлерин: (хүндүлел аянын илередир диалог (этикетный диалог), айтырыг-харыы (диалог-расспрос), чугаалажып оар кижизин чугаа чорударынче кыйгылары (диалог-побуждение), өске кижиле биле бодал солчуру (диалог-обмен мнениями) дээш о.ө.) ажыглап билири;
- амгы тыва литературлуг дылда шын адалганың, лексиканың, грамматиканың кол нормаларын, стиль нормаларын херек кырында ажыглап билири; бижимел чугаага шын бижилгениң, пунктуацияның кол дүрүмнерин сагыыры;

5-9, 10-11 класстарны доозуп тура, доозукчулар дараазында **предметтиг түңнелдерни** чедип алыр:

10-11 класстарга:

- Дылдың хевирлериниң дугайында билиглерни (литературлуг дыл, кара чугаа) сөзүглел тургузарынга ажыглап билири;
- аас болгаш бижимел чугааны, янзы-бүрү монолог болгаш диалог сөзүглелдерни болгаш кайы-бир жанрга (ушта бижилгелер, допчулай бижиири, илеткелдер, дыңнадыглар, үнелелдер, рефераттар, чогаадыглар) сөзүглелдерни тургузуп билири;
- стиль болгаш жанр аайы-биле аас болгаш бижимел сөзүглелдерни тургузары;
- шилип алган профилиниң аайы-биле сөзүглел тургузарда, дылдың уран аргаларын медреселдиг ажыглаары;
- сөзүглел-биле ажылдаарда, номчулганың (дилеп-тывар, көөр, таныжар, шинчилээр дээш о.ө) болгаш дыңнаарының (сөзүглелди долузу-биле билип алыр, кол утказын билип алыр, херек медээ тып алыр) янзы-бүрү хевирлерин ажыглаары;
- сөзүглелде көскү болгаш чажыг, чугула болгаш чугула эвес медээлерни, тема болгаш кол бодадын барымдаалап сайгарары;
- информация алыр чүүлдерден (массалыг информация чепсектеринден, Интернеттен, аудио-, видеоматериалдардан...) бодунга херек материалдарны уштуп ап, ооң бижимел сөзүглелин тургузуп билири;
- бижимел сөзүглелди медээ дамчыдар өске хевирлерге (Интернетче, аудио-, видеоматериалдарже...) шилчидип билири;
- хөйүнүң мурнунга чугаалаар чүүлүнүң темазын шилип, сорулгазын тодарадып, шын дамчыдып, чугаа культуразын сагып билири;

• чугаа үезинде тыва литературлуг дылдың орфоэпия талазы-биле болгаш лексиктиг, грамматиктиг, стилистиктиг, орфографтыг, пунктуастыг нормаларын сагыыры;

• бодунуң болгаш өске кижиниң чугаазын дылдың нормаларына дүгжүп турарының талазы-биле үнелээри;

• аас болгаш бижимел чугааның дылдың нормаларына дүгжүп турарын үнелээри-биле дыл словарьларын болгаш тайылбыр номнарны ажылглаары;

• бердинген сөзүглелде дылдың кезектерин танып, оларның аразында харылзаазын эскерип, деңгелин тодарадып билири;

• янзы-бүрү темаларга аңгы-аңгы авторларның чугаазын (ооң иштинде тыва дылдың байлааның болгаш чаражының, онзагайының дугайында) тайылбырлап билири;

• тыва дылдың болгаш тыва дыл эртеминиң сайзыралының болгаш төөгүзүнүң дугайында билири;

• чугаа үезинде өске кижиниң бодалына хамаарыштыр бодунуң чөпшээрэжи азы чөпшээрешпейн турарын илередип билири;

• дылдың стилистиктиг курлавырларын үнелеп билири; сөзүглел тургузарда, ооң стилинин демдектерин чидирбези;

• бердинген сөзүглелге үнелелдерни берип билири.

Литература:

1. Март-оол К.Б. 5-9 класстарга тыва дылды башкылаарының методиказы. Кызыл, 2002.
2. А.К.Ойдан-оол, Б.К. Ондар, К.Б. Доржу, Е.М. Куулар, Тыва дыл ортумак школаның 10-11 класстарына өөредилге ному, Кызыл – 2007 ч.
3. Ойдан-оол А.К., Ооржак М.Ч. 5-9 класстарга диктантылар чыындызы.Кызыл:Тываның ном үндүрер чери, 2003.
4. Ойдан-оол А.К., Тадар-оол С.К. 5-9 класстарга эдертиглер чыындызы.Кызыл:Тываның ном үндүрер чери, 2004.
5. Салзынмаа Е.Б. Грамматиктиг сайгарылгалар чуруму. Кызыл: ТывКУ, 2004.
6. Сувандии Н.Д. Тыва дылдың практикунга мергежилгелер чыындызы. Кызыл: Тываның ном үндүрер чери, 2003.
7. Тыва орфографияның болгаш пунктуацияның дүрүмнери. Кызыл: Республика типографиязы, 2001.

Словарьлар:

1. Древнетюркский словарь. _ Л.: Наука, 1969.
2. Краткий словарь литературоведческих терминов. Под ред. Л.И.Тимофеева, С.В.Тураева. _ М.: Сов.энциклопедия, 1984.
3. Монгуш Д.А. Русско-тувинский словарь. _ М.: Русский язык, 1980.
4. Монгольско-русский словарь. _ М.: Улсын гадаад, Дотоодын Олон хэлний толь бичгийн хэвлэл, 1957.
5. Ожегов С.И. Толковый словарь русского языка. _ М.: Русский язык, 1988.
6. Ондар Б.К. Краткий словарь гидронимов Тувы. _ Кызыл: ТН/Ч, 1995.
7. Ондар Б.К. Топонимический словарь Тувы. _ Кызыл: ТКИ, 2007.
8. Тыва дылдың тайылбыр словары. Том 1. (А-Й). _ Новосибирск: Наука, 2003.
9. Тыва дылдың тайылбыр словары. Том 1. (К). _ Новосибирск: Наука, 2004.

**ТЕМАЛЫГ ПЛАННААШКЫН
10 КЛАСС (68 ШАК)**

Блок	Тема (ооң иштинче кирип турар билглер)	Шак саныниит и б/штема аайы-биле	Өөреникчилерниң кылыр ажыл-чорудулгазының кол хевирлериниңчижектайылбыры
Дыл дугайында ниити билглер	Дыл дугайында ниити билглер	Ниити шагы – 5+2	
	Дыл болгаш ниитилел	1	Тыва дыл – тыва чоннуң националдылы, ооңужур-дузазын, колхүлээлгелерин таныштырар. «Түрк дылдарның бөлүү» деп билг-билетаныштырар. Эртеги түрк руниктиг бижиктиң тураскаалдарының дугайында медээ-билетаныштырар. Литературлуг тыва дылдың нормалары-билетаныштырар, Девискээрталазы-биле тыва дылдың сөс курлавырыныңылгалдары-билетаныштырары. Чогаадыкчы болгаш хыналдаажылдар. Хыналда диктант. Угаап боданышкын хевиринге чогаадыг «Эжишкилернайыралы эртин дагны тургузар (Россия биле Тываныңчижээнге)». Чогаадыг «Тыва дыл – мээң төрөөндүлүм!»
	Дыл болгаш культура	1	
	Түрк дылдарның аразында тыва дылдың туружу	1	
	Эртеги түрк руниктиг бижиктиң тураскаалдары	1	
	Тыва дылдың ажыглаттынып турар хевирлери	1	
	<i>Хыналда диктант.</i>	1	
	<i>Угаап боданышкын хевиринге чогаадыг</i>	1	
Фонетика. Орфоэпия. Орфография	Фонетика. Орфоэпия. Орфография	Ниити шагы – 12+2	

	Фонетика, графикагакатаптаашкын	1	Сөстүң адалгазын болгаш лексиктиг утказын ылгаар.Чугаа агымынга үннерниң ажыглаттынарынсайгарар.Сөзүглелден өк-билеадааражыкүннерни тывар. Сингармонизм дүрүмнернге чагыртпайн баар таварылгаларлыг сөстөрнисөзүглеледентывар.Ажыкэвесүннерниңтурушталазы-билеөскерлишкиннерин тайылбырлаар. Долу болгаш долу эвес ассимиляцияны ылгаар; диссимиляцияны таныпбилир. Тыва дылда метатезаны таныштырар.Сөстүңфонетиктисайгарылгазы. Литературлугшынадалга нормалары,тыва дылдаударениениңхевиринтаныштырар. Өөренипэрткенорфограммаларнытаныпбилир,сөстөрниңшынбижилгезин тайылбырлаар. Чогаадыкчыболгашхыналдаажылдар.Хыналдадиктант. Угаабоданыышкынхевирингечогаадыг«Тывадылхүнүнмээңбилиптурарым». Төлевилел«Тывадылдаөк-билеадааражыкүннер».
	Орфоэпиягакатаптаашкын	1	
	Орфографиягакатаптаашкын	1	
	Чугаа агымынга үннерниңөскерлири	1	
	Тыва дылда сингармонизмболгашфари нгализация	1	
	Ассимиляция	1	
	Диссимиляция.	1	
	Метатеза	1	
	Сөстүң фонетиктисайгар ылгазы	1	
	Шынадалганыңнормалары.У дарение.	1	
	Тыва орфографияныңпринциптери	1	
	Слог.Тывадылдаударение.	1	
	Хыналдадиктант.	1	
Лексикаболгашфразеология	Лексика болгаш фразеология	Нийтишагы-8+6	Тывадылгалексиканыңболгашфразеологиянынужур-дузасынбилир.Тывадылдыңсөскурлавырыныңдугайын билир. Сөс-лексикологияныңөөрениркол кезии(единицазы)депчүүлдү
	Тыва дылдың сөскурлавырының дугайындабилиг	1	

	Сөсболгашоонуткалары.	1	билир. Сөстүңлексиктигитутказынтодарадыр,лексиктигитуткабилебилигниңаразынд аылгалынаңгылаар. Сөстүңуткаларынылгаар. Чаңгысболгашхөй уткалыгсөстөрниылгаар. Доора болгаш көжүрген уткалыг сөстөрниң тыптыр аргаларын ылгаар.Сөзүглелден синонимниг, антонимниг одурутларны болгашомонимнернитаныпбилир.Сөстөрнинуткааайы- билекаттыжарыныңдугайын билир. Лексиканыңтывылганугунбилир:ниититүрк,чиңгинетываболгашүлегерлэ эн сөстөр. Лексиканың ажыглалының аайы-биле бөлүктөрүн аңгылап билир.Терминнерни чугаагаажыглаар. Табуболгашэвфемизмнерниылгаар,оларнычугаагаажыглапбилир.Чонну нёзу-чаңчылдарынсагыыр:<i>адыг– мажсаалай, чымчакбазар,хайыракан,чоорганныг,карачүве,тайгаээзи,черк улак</i>–эвфемизм. Тываономастиканыңбөлүктөрүнчугаагаажыглаар:антропоним,топоним,з оонимнер. Лингвистиктиг словарьлар, энциклопедиялар-била ажилдаар.Фразеологизмнернинутказынбилир,идиомаболгашфразеологт уткаттыжыышкыннарны ылгаар, чугааның байдалын барымдаалап,оларныажыглаар. Сөзүглелденфразеологизмнернитаныыр,уткаларынтайылбырлаар,синони мнеринтывар. Фразеологизмнерниңсинонимнигодуруглартургузарынгакиржилгезинби лир,оларныорусдылчечулдурар. Чогаадыкчыболгашхыналдаажылдар.Х ыналдадиктант. Словарылыгдиктант. Угаапбоданышкынхевирингечогаадыг «Хууаттарделегейинге».Төлевилел«Сээңадың болгаш сен». Бердингентемаёзугаар харылзаалыгчугаатургузар.
	Лексиканыңтывылганугу	1	
	Тыва дылдың лексиказыныңажыглалы	1	
	Тыва ономастика болгаш ооңонзагайы	1	
	Тывалексикография	1	
	Тыва дылдыңфразеолог измнери.	1	
	Сөстүң лексиктигсайгар ылгазы	1	
	<i>Хыналда диктант.Словарылыг диктант</i>	1 1	
	<i>Төлевилел «Сээң адыңболгашсе н»</i>	1	
	<i>Төлевилел «Эргижирээнсөстөрниң бөгүнгү хүндеажыглалы»</i>	1	
	<i>Төлевилел«Хуу чүвеаттарының ниити чүвеаттарынчешилчийбээр»</i>	1	
	<i>Словарылыгдиктант</i>	1	

			Төлевилел «Эргижирэнсөстөрнийнбөгүнүхүндөажыглалы»;«Хуучүвөөттарының ниитичүвөөттарынчешилчийбээри».
Морфемика болгашмор фология	Морфемика болгаш морфология	Нийти шагы – 17+4	
	Сөс тургузуунуң дугайындабилиг	1	Сөстургузуу,чогаадылгазыболгашморфологиядугайындатеорияныбилир. Сөс чогаадыр аргаларны: лексико-семантиктиг, морфологтут,синтаксистиг,морфолог-синтаксистигбилир.
	Сөс чогаадылгазыныңдуга йындабилиг	1	Аббревиация, калька аргаларын билир;Конверсия,изоляцияаргалары.
	Сөсчогаадыр аргалар.	1	Сөстүңморфемнигсайгарылгазынкылыр. Чугаакезектеринаңгылаарыныңбарымдааларынбилир.
	Лексика-семантиктигарга	1	Аттыг чугаа кезектериниң ниити демдектерин, синтаксистигхүлээлгелерин аңгылаар.
	Морфологтутгарга.	1	Тускай чугаа кезектериниң лексика-семантиктиг бөлүктөрүн ылгаар.Тускай чугаакезектериниң грамматиктигхевирлерин ылгаар.
	Синтаксистигарга	1	Аасболгашбжимелчугаагакылыгсөзүнүңхевирлерин,аторнун,наречиелер нишынкылдыражыглаар,дылдыңнормаларарынсагыыр.
	Морфолог-синтаксистигарга	1	Дузалапчугаа кезектериниңонзагайынтодарадыр.Чугаакезектериниңм орфологтутсайгарылгазынкылыр.
	Аббревиация(хурааңгайлаа шкын)болгашкалькааргазы.	1	Аас болгаш бжимел чугаага морфология биле орфографиянынаразындахарылзаазынсагыыр.
	Конверсияаргазы.	1	Чогаадыкчыболгашхыналдаажылдар.Н емелдеонаалгалыгдиктант.
	Изоляция аргазы.	1	Словарьлыгдиктант.
	Сөстүң морфемнигсайгар ылгазы	1	Чурумалхевирингечогаадыг«Залогболгашвидхевирлериниңужур-дузасы». Немелдеонаалгалыгэдертиг.
	Морфология Морфологияганиитикатапта ашкын.	1	Шинчилелажылы«Междометиеболгашүнөттүнерсөстөр».
	Тускай чугаа кезектериниңграмматиктиг уткалары	1	

	Тускай чугаа кезектериниңграмматиктиг хевирлери	1	
	Тускай чугаа кезектериниңсинтаксистиг хүлээлгелери	1	
	Дузалал чугаакезектери	1	
	Чугаа кезектериниңморфологтуг сайгарылгазы	1	
	Немелде онаалгалыг диктант. Словарьлыгдиктант.	1 1	
	Немелдеонаалгалыгэдертиг	1	
	Шинчилелажылы «Междоментие болгаи үнөттүнерсөстөр»	1	
Чугаа.Чугааның стили	Чугаа.Чугааныңстили	Нийтишагы–7+5	
	Дылболгашчугаа	1	Дылболгашчугаадепбилиглерниңтодарадыр,кызыгаарлаар. Чугаа чорудулгазының хевирлерин, черин (туружун) болгаш байдалынаңгылаар Аасболгашбжимелчугаачорудулгазыныңколэлементилеринылгаар,оларн ыаңгылаар. Чугаа чорудулгазының хевирлери: когнитивтиг, эмоционалдыг,мотивационноемотивациялыг. Чугааның аңгы-аңгы байдалдары.Монологболгашдиалогтуылгаар. Стилдерниңылгавырлыгталаларынаңгылаар,ажылаттынарчеринболгаш сорулгазынтодарадыр. Стилдерниаңгылаар:албан-херек,парлалга,эртем,чугаа,чеченчогаал. Ажылдап кылган төлевелдиң түңнелин бжимел-биле айтыр,
	Чугаачорудулгазының хевирлери	1	
	Харылзажылганыңхевирлери	1	
	Чугааның аңгы-аңгыбайдалдары	1	
	Функционалдыгстильдер	1	
	Сөзүглелдиң стилистиктисайгарылгазы	1	
	Сөзүглелди чаартырыныңхевирлери	1	
	Чогаадыкчы болгаи	1	

	<i>хыналдаажылдар. Немелде онаалгалыг диктант.</i>	1	чыгдынганан материалдарны ажыглап тургаш, презентацияга көргүзөр. Доклад, аннотация, тезистер, конспект, рецензия, реферат бижиир. Бердинген сөзүглелдерниң стиль талазы-биле эдилгезин кылыр. Сөзүглелдин стилистиктиг сайгарылгазын кылыр. Сөзүглелдин стилин, ооңылгавырлыг демдектерин айтыр. Тыва дылдың электроннук корпусу-биле ажылдаар; сөзүглелди детургузар; кол болгаш ийчергениң медээлерин аңгылаар. Сөзүглелдин стилистиктиг сайгарылгазын кылыр. Чогаадыкчы болгаш хыналдаажылдар. Немелде онаалгалыг диктант. Эдертиг. Кайы-бир стильдин материалдарына даянып, кластер тургузар. Бөлүк-биле ажылдың хыналдазы «Тыва дылда чугаа стильдери», тыва улустун тоолдарында аяныр
	<i>Эдертиг</i>	1	
	<i>Кластер</i>	1	
	<i>Бөлүк-биле «Тыва дылда чугаа стильдери»</i>	1	